

Мирослав Перишић

**Љубодраг Димић: КУЛТУРНА ПОЛИТИКА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1918-1941¹, I-III,
Стубови културе, Београд 1997, 1623**

Истанчан осећај угледног београдског издавача „Стубови културе” за врхунску историографску литературу дошао је до пуног изражаја недавним објављивањем једног од највећих издавачких остварења последњих година – тротомног дела др Љубодрага Димића „Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941”. Реч је о једној од оних књига које својим обимом, укупним истраживачким резултатом, целовитим приступом, тематском разуђеношћу, особеним начином излагања, обавезујућим захтевом за знањем а свим тим и својом реткошћу у историјској литератури, припадају уском кругу дела на која се с посебним стручним занимањем чека годинама. Реч је и о читалачки не лако савладивој књизи, књизи која бира читаоца, изискује од њега способност да историју сагледава у тоталитету, књизи која ишчекује читаоца са изграђеним укусом за историографску литературу високог научног домета, сачекује оног љубитеља књиге који тежи знањима о друштву и друштвеном миљеу југословенске државе у периоду између два светска рата, али и читаоца који наднет над проблемима историје и историографије драматично трага за рационалним погледом у прошлост. Тако одабран читалац може да буде историчар, књижевни историчар, социолог, филозоф, политиколог, антрополог, етнолог или неки други посленик у науци и култури који осећа потребу за знањем о духовној клими времена обухваћеног темом. То може да буде и читалац чија је знатижеља, не само стручна, окренута темама или некој од тема какве су: просвета, култура, политика, црква, однос политике и културе, страни културни утицаји, мањинско питање, свакодневни живот, култура живљења, обичан човек и његове прекупације, па и читалац који се интересује за најистанчаније духовне изразе у књижевности, ликовном стваралаштву, архитектури, музици, филму... Једноставно, реч је о

¹ Приказ је објављен у: Токови историје 1-4, Београд 1998

књизи под чију тему су подведени сви релевантни чиниоци једног друштва, при чему је истраживачка пажња посебно усмерена ка распознавању, уочавању и идентификацији циљева друштвеног развоја Краљевине Југославије, ка читавом комплексу појава и сплету историјских токова који су деловали на формирање лика тог друштва, степен његове изграђености и ниво просвећености, али и задржана на факторима који су ограничавали развој, узроковали заосталост, успоравали интеграцију. Димићева истраживања су с подједнаком важношћу била усредсређена и ка разумевању положаја обичног човека и свакодневног живота у Краљевини Југославији. Отуда се у Димићевој студији област културне политике исказала као веома сложена и слојевита област истраживања, шира него што на први поглед изгледа, а његова студија, подељена у три основне целине које су истовремено и три књиге („Друштво и држава”, „Школа и црква”, „Политика и стваралаштво”), искорачила на једну од најширих, пре ове књиге најзамагљенијих али за историчара очевидно ухватљивих и савладивих области проучавања – историју друштва.

„Културна политика Краљевине Југославије” у три тома на 1620 страна у седам поглавља и 69 тематских целина значајна је и по томе што њеног аутора дефинитивно генерацијски издваја из плејаде млађих историчара и сврстава у најужи круг српских и југословенских историчара који су југословенску историјску науку задужили делима капиталне вредности. Обиље извора на којима је заснована, оквири у којима је проблемски постављена, обимност и оригиналност уз подразумевајућу обазривост, критичност и аналитичност, нису све оно по чему се ова књига и њен аутор издвајају. Већ на првим страницама др Љубодраг Димић је препознатљив као историчар који држи до себе и до струке којој припада. Он је присталица емпирије, на њу гледа као на неминовност у грађењу слике о прошлости и проналазећи потврду за такав приступ у сопственом истраживачком искуству, у тренуцима расписаности самоуверено узвикује да нема историје без емпирије; али не само без емпирије. Почетне странице откривају др Љубодрага Димића и као историчара који с лакоћом, својственом модерном историчару, успешно спаја истраживачку креативност и теоријско знање, али и као историчара који критички осматра, процењује и провера теоријску мисао, који се са њом разилази и разграничава оног часа када под притиском истраживачких резултата почиње да се показује сва надмоћ историје у односу на мишљења социолога, културолога, теоретичара културе, антрополога, а читав проблем, посматран „очима историчара”, почиње да поприма облике садржајнијег виђења од начелних и уопштених терминолошких одређења. Из књиге „Културна политика Краљевине Југославије” проговара и историчар чији је приступ теми у складу са захтевом за целовитошћу историје. До испуњења тог захтева, међу истраживачима све чешће помињаног у виду посебног императива модерног историчара, Љубодраг Димић је стигао најдужим могућим путем за историчара; он се, заправо, запутио

правцем који није нудио брз, али је обећавао поуздан научни резултат. У основи тог резултата стоје обимна истраживања која су аутора, са једне стране, заштитила од било које врсте произвољности, недоречености, олакних констатација, стереотипних мишљења, идеолошких утицаја, спутаности која обично настаје у недостатку извора, а са друге, омогућила му да у свом успињању ка теми, лишен узора и ослоњен, углавном на сопствено искуство, изгради модел за изучавање историје друштва. Из једног таквог односа историчара према историји настала је књига у којој је могуће пратити и како се једна релативно уска или уско схваћена тема преображава и израста у замашно историографско дело у коме је садржана друштвена историја Краљевине Југославије. Управо у том успешном и садржајно богатом пресликавању друштва дошао је до изражаја Димићев стваралачки однос према историји и његова способност разумевања историје као тока и историје као стања. Слика друштва показала се као нужна за разумевање целине проблема са којом се аутор сусрео отпочињући рад на проучавању теме која је захтевала поглед „изнутра”, излазак на широко истраживачко поље, увид у бројне појединости, рашчлањивање и сагледавање особености, разлика, ограничења и одређивање могућности културне политике као једне од основних претпоставки убрзанијег развоја друштва Краљевине Југославије.

После читања Димићеве књиге готово би било немогуће замислити студију о културној политици без претходних знања о свему што је карактерисало друштво у коме је културна политика део опште стратегије развоја. Управо захваљујући тим знањима до којих је уз велики истраживачки напор досегнуо, Димић је могао своју тему да изведе на далеко ширу раван него што то у почетном размишљању претпоставља њен наслов, и да културну политику Краљевине Југославије сагледа између прокламованог и оствареног, нормативног и стварног, жељеног и могућег, да културну политику одреди као скуп жеља и пројеката који нису имали много заједничког са реалним стањем, да запази да је она од носилаца власти доживљавана као искључиво политичка делатност, погодна форма за пласирање идеолошких садржаја, као област у којој се пројектују и парцијално исказују политички погледи, идеолошки интереси, економске могућности, културне потребе.

Др Љубодраг Димић се најпре запитао какво је тло на коме је 1918. године почела да егзистира новостворена држава. Интересујући се за тло, упустио се у испитивање простора који се у његовој студији исказао вишедимензионално: као географски простор, као историјски, духовни, политички, привредни простор. Износећи запажање да није реч о географској целини већ о скупу географских области, указујући на чињеницу да је реч о земљи изразитих природних контраста на којој се сусрећу различите климе и педолошка својства, бавећи се утицајем природних разноликости на начин живљења, исхрану, одевање, становање, начин мишљења, социјалну мобилност становништва, привредну неуједначеност, неравномерно распростирање процеса друштвених про-

мена, Љубодраг Димић слика брда и равнице, села и градове, путеве и беспућа, водене токове, анализира однос обрадивих и необрадивих површина, израчунава проценте засејаности земљишта, прати промене сточног фонда, даје слику других мање заступљених начина привређивања, уочава нерационалност и заосталост у начину пољопривредне производње. Окренутост аутора, пре свега селу као предмету истраживања, а у књизи је анализирано словеначко, муслиманско, херцеговачко, црногорско, војвођанско, моравско село, село у јужној Србији и Македонији, проистекла је из чињенице да је 3/4 становништва у Краљевини Југославији живело од пољопривреде. То није, ипак, био разлог да у анализи социјално-економске основе у Краљевини Југославији аутор не посвети пажњу и развоју индустрије. Димић даје структуру југословенске привреде између два рата по индустријским гранама и по бановинама, пребројава занатске радионице, руднике, фабрике и електричне централе, сагледава њихов неравномеран распоред и одређује степен економске развијености у европским оквирима. Димић користи анализе података до којих је дошао да у потпуности сагледа шта је све стајало на путу једне државе са аграрном структуром у намери да убрза свој друштвени развој.

Пред читаоцем књиге „Културна политика Краљевине Југославије” промичу камене и дрвене куће, куће ограђене тарабама или зидом, куће од чатме, ћерпича, поплета, бондрука, куће „сибаре”, брвнаре, „моравска кућа”, „приземљуша”, „двоспратна кућа”, „чифчијска кућа”, камене „куле”, затим сви типови народне ношње (алпска, панонска, моравска, македонска, јадранска, динарска). Димић пише о свакодневном животу поредице на селу, распадању породичних задруга, утицају религије, поштовању обичаја, постовима, празноверицама, предрасудама, положају и улози жене, распрострањеној неписмености, здравственој непросвећености, заразним болестима, навикама, укорењеном начину мишљења... Посматрање друштва, од начина на који обичан човек долази до „корице хлеба” преко куће и окућнице, везаности за земљу од које живи и на којој производи не више од тога колико му треба да прехрани породицу, до спремности или неприлагођености да прихвати утицаје, Димићу је омогућило да друштво Краљевине Југославије сагледа као спој више друштава интегрисаних по први пут у њиховој историји у оквиру једне државне заједнице. Та друштва повезивала је политичка интеграција, али су их делили миленији, историјски развој под другачијим утицајима и на различитим странама света, раздвајао их је различит поглед на прошлост и садашњост, различита искуства, различити економски и политички интереси и циљеви. Димићево враћање основним али заборављеним знањима и интересовањима није имало за циљ да да опис социјалног, економског и националног тла на коме је настала Краљевина Југославија, већ да у функцији основне теме послужи и за објективније тумачење свега што је утицало, онемогућава-ло, ограничавало, успоравало идеју интеграције југословенског друштва и у склопу тога утицало и на културну политику, као једно од

владајуће политике схваћено средство које је требало да допринесе замишљеној интеграцији. При том Димић не инсистира на верској, националној, економској, духовној „раздробљености“ југословенског друштва, већ слику свих неравномерности и различитости нуди у форми констатација, запажања и објашњења. Културна политика Краљевине Југославије утапала се и губила у „океану заосталости“ не успевајући да оживи „угасле потребе“ становништва.

О напорима државе да изгради снажну културну политику, Димић пише одмеравајући материјалне могућности југословенског друштва. Димић анализира институционалну основу културне политике, пише о уређењу министарства просвете, законима, надзорима, компетенцијама, административним реорганизацијама и променама у делокругу рада, кашњењу у доношењу државног просветног програма, правилницима, одсецима, одељењима, односу политичких странака према културној политици и њиховом недовољном схватању њеног значаја. Културна политика је праћена и у фазама кроз које је пролазила од форме интегралног југословенства до постепеног губљења и снажења националних култура.

Просветним приликама аутор је пришао као једном од најзначајнијих и највернијих показатеља духовног стања у друштву. Раздвајајући школске прилике од школске политике, Димић је број школа, учитеља и ђака, однос писмених и неписмених, изглед школских зграда, наставне програме, стручност наставног кадра, уз посебно посвећену пажњу просветној елити, са уочавањем свих последица скромних улагања у просвету, анализирао по бановинама.

Римокатоличкој цркви и римокатоличком клерикализму Димић је посветио, такође, велику пажњу, уочавајући снажан утицај католичке цркве у животу верника и пратећи њене задатке на успостављању „унутрашње католичке државе“. Сукоби римокатоличке цркве и државе почели су још 1919. године и трајали су у читавом животу Краљевине Југославије. Римокатоличка црква са дугим искуством у настојању на клерикалној обнови друштва, имала је развијену мрежу културних акција и сударала се са државом чији су напори били усмерени ка успостављању монопола над школом и наставом, изједначавању школског законодавства и унификацији школског система. Основна и непомирљива начела цркве стајала су изнад воље државе и над њеним законима.

Културна политика Краљевине Југославије сагледана је у односу државе према националним мањинама (немачкој, мађарској, румунској и према албанском становништву). Димићева истраживања показују да су просветне власти имале неједнак однос према националним мањинама, у зависности од политичке и војне снаге матице, али и у зависности од бројности мањина, њихове политичке организованости, учешћа у политичком животу, спремности да оснивају културна друштва и да се боре за остварење својих захтева у погледу школа и уџбеника.

Страни културни утицаји и прожимања посебна су тематска целина у књизи Љубодрага Димића. Културни значај руске емиграције, француски културни утицај, културне везе са Енглезима, културни односи са Мађарском, југословенско-румунске културне везе, словенска идеја и културна политика – тема су о којој Димић пише пратећи све облике форме тих утицаја, од научне размене, преко приредби, предавања, размене просветних искустава, до бројних других облика сарадње. Чињеницу да је француски утицај на културу у Краљевини Југославији а посебно у Србији био најснажнији, Димић објашњава духовним и политичким везама из прошлости, а посебно као израз пријатељства изграђеног током Првог светског рата.

Поглавље о културној политици и стваралаштву Димић започиње констатацијом да међуратна Југославија није била провинција духа, и запажањем да је југословенска ликовна уметност која је до Првог светског рата била заглавана у Минхен, Беч, Берлин и Париз, дефинитивно прихватила Париз као „средиште супротних естетика, поетика и праваца”. Димић посматра три културна средишта – Љубљану, Загреб и Београд и кретања у стваралаштву, пише о карактеристикама уметничког живота у Београду, о тенденцијама у уметности, трагању за „новим”, хватању корака са авангардним покретима у Европи, духу интелектуалне побуне интелегенције школоване у иностранству, која је извирала из њиховог незадовољства постојећом стварношћу, средини која са преовлађујућим бројем неписмених не разуме и не прихвата покрете као што су надреализам, дадаизам, кубизам... Посебну пажњу Димић посвећује националном традиционализму и сликарству, који живи током прве деценије постојања Краљевине и залагању за уметност као нераздвојни део друштва, наставак традиција, брану авангардним ликовним изразима насталим у Паризу, Њујорку или Лондону, који не одговарају Београду. Димић прати поруче југословенских изложби које двадесетих година окупљају ствараоце из свих делова земље и које, према замисли покретача и организатора, имају циљ да афирмишу идеју југословенске културне заједнице у њеном деловању као целине. Пратећи културна кретања и садржаје, Димић у мери значајној за историчара пише о споровима у уметности између присталица „чисте уметности” и заговорника „ангажоване уметности”, на шта се у годинама диктатуре несумњиво одразила економска криза. Спорови постају све више оптерећени идеолошким и политичким, а друштвена стварност и тешки услови у којима се живело, помогли су снажење социјалне уметности.

Настајање различитих праваца у уметности, формирање уметничких група („Клуб младих”, „Земља”, „Група уметника”, „Живот”), окупљање уметника око часописа („Зенит”, „Савременик”, „Хрватска ревија”, „Нова Европа”, „Књижевна република”, „Путевн”, „Сведочанства”, „Немогуће”, „Зограф”, „Надреализам данас и овде”), оснивање и постојање уметничких школа, били су резултат извесне аутономности уметности коју је држава дозвољавала, свесна да не може бити да утиче на

уметнике да воде рачуна о циљевима владајуће политике. По Љубодрагу Димићу то је утицало на одсуство државне политике у сфери уметности коју држава није настојала да значајније финансира. Положај уметничких школа, њихове задатке и циљеве и организациона питања тек је влада Милана Стојадиновића озбиљније регулисала Пројектом Закона о уметничким школама. Претварањем Уметничке академије у Загребу у Академију умјетности и оснивањем Академије за ликовне уметности у Београду (1937) настава уметности у Краљевини добила је на свом профилисању и била институционално конституисана као део школског система и културне и просветне политике.

У контексту разматрања односа државе према стваралаштву, у Димићевој студији дато је место архитектури и ствараоцима у области архитектуре, европском утицају који је стизао из Прага и Париза, заговорницима националног стила. Утицаји идеолога југословенства препознатљиви су и у области музичког стваралаштва, али су покушаји синтезе били ограничени чињеницом да су источни крајевни земље вековима трпели утицај оријенталне музике, да је у западним областима био присутан утицај грегоријанског певања, да на крајњем западу у музици има доста елемената немачке а у Далмацији италијанске музике.

И књижевни живот између два рата Димић посматра као у много чему аутономан од настојања културне политике и такав став поткрепљује чињеницом о постојању различитих праваца и оријентација, њиховим разликама – од модерниста до социјалних писаца. Димић наводи и чињеницу да су у годинама диктатуре несметано излазили сви листови који су пледирали да буду књижевни и уметнички, да књижевност није била на удару цензорских и полицијских комисија а да увид у забрањене наслове говори о томе да је репресија режима била усмерена пре свега на публицистику и историографију, а посебно на радове са садржајем националног карактера.

Културним кретањима између два рата Љубомир Димић није пришао са мотивом да да пресек свега што се догађало, већ да културу и просвету у целини, изоштравајући сваки сегмент културне политике понаособ, обради искључиво са становишта историјског значаја, тежине, места и улоге коју је имала, јер шта је, на пример, надреализам значно у земљи сељачког карактера са огромним бројем неписмених? Димићева књига уверљиво показује да се степен развијености српског друштва, по бројним показатељима, готово не разликује у времену пре 1918. и после 1918. до 1941. године. У суштини, оно је задржало аутархичан, аграрни и индустријски неразвијен карактер. Сељак у Србији живи пре 1918. и после 1918. исто; производи колико му треба да преживи, примитивно обрађује земљу, нема путева који би га одвели даље од његовог атара, у већем броју остаје неписмен, његово животно искуство сведено је искуству уже средине. У таквом амбијенту културна политика није могла да донесе велики резултат. Она је требало да олакша друштвену интеграцију, да зближи народе, по први пут у

историји окупљене под једним државним кровом, да премости историјске разлике, да економски уједначи, да допринесе узајамности, да допринесе превазилажењу културне заосталости и „запуштености“, да сама буде носилац процеса друштвених промена. Преузимајући на себе можда и већи терет од оног на који га је одговорност писања докторске дисертације обавезивала, др Љубомир Димић је дао пуне одговоре због чега културна политика није успела да изнесе своју улогу. Сигурност његовом излагању дала је огромна количина знања којом је историографију о Краљевини Југославије обогатио, припремио и оспособио за настајање онаких историографских дела каква постоје у развијеним историографијама. Књига др Љубомира Димића није дошла ненадано, а утисак приказивача је да ће после ње свака следећа бити вреднована строжим мерилима.